

V gosteh pri mladi Poljski

nowy wyraz

*Vse literature, velikih in majhnih narodov, že od nekdaj tehtajo svojo umetniško obstojnost tudi v prepletu z drugimi; pri tistih z omejeno jezikovno radiacijo se zlasti v zadnjem času vse bolj uveljavlja praksa recipročnih predstavitev. In najprimernejše področje za takšno dejavnost so ravno literarne revije. Sodobnost, ki je zlasti na področju poezije in izbrane literarne esejistike že dodobra utrdila svojo »odprtost v svet«, odstira v pričujoči številki dovolj obsežen in zanesljiv vpogled v mlado poljsko literaturo, ki jo še najbolj tehtno zastopa varšavski literarni mesečnik *Nowy wyraz*, list, ki je v svojih informacijah iz sveta že nekajkrat poročal tudi o slovenski literaturi in našem kulturnem dogajanju, hkrati pa tudi že natisnil nekaj avtorjev iz Sodobnosti. Za to naklonjenost gre prav gotovo zasługa glavnemu uredniku Nowega Wyraza, pesniku in publicistu Marku Wawrzkieviczu, in odlični poznavalki slovenske literature Joanni Pomorski, ki sta bila tudi pobudnika za izmenjavo med Nowym Wyrazom in Sodobnostjo. V obeh primerih gre za resnično *t e k o ċ o* ustvarjalnost, za avtorje in dela, ki so se v eni in drugi reviji pojavili v zadnjih dveh letih. V uredništvu Sodobnosti smo prepričani, da bo tudi takšna oblika mednarodnega literarnega sodelovanja zbudila pri naših bralcih primerno pozornost.*

Ur.

Izviri in nova porečja

(Zapis o sodobni poljski književnosti)

Marek
Wawrzkievicz

1. Ko govorimo o novi poljski književnosti, ne moremo mimo datuma, s katerim se je ta literarna sodobnost začela. Čeprav se pišoča mladina, ki izhaja s stališča, da se literatura začenja prav z njo, ne vidi rada v vlogi nadaljevalke kakršnihkoli kulturnih tradicij, pa ni mogoče zanikati, da se sodobna literatura, razumljena kot skupek pojavov in del, ki v jeziku današnjega časa izpovedujejo resnico o današnjem svetu, začenja okoli leta 1956. Politične in kulturne spremembe tega obdobja so povzročile revolucionarne spremembe tudi v literaturi. Do tega je prišlo po zaslugi mnogih pisateljev, ki so se prerodili v svojih knjigah, napisanih v tem času, pa tudi — in predvsem — po zaslugi literarnega nastopa cele skupine mladih, imenovanih navadno »rod sodobnikov«. V tem zelo bogatem in plodnem obdobju so začeli objavljati tisti, ki so za vedno stopili v literarno zgodovino: Grocho-

wiak, Bursa, Harasymowicz, Bryll, Drozdowski, Czycz ali malo zgodnejša debitanta — Szymborska in Nowak; to so vodilna imena tistega in današnjega časa. Nastop je bil glasen in uporniški: skupina, združena okrog časopisa »Współczesność« (Sodobnost) je brezkompromisno napadla pisatelje, ki so veljali za klasike književnosti; proti njim ni nastopala le s polemično-kritičnimi deli, ampak tudi — v smislu alternative — z vrsto umetniških besedil, predvsem — s poezijo, ki je pomenila šok za tedanjega kritika in bralca, vzgojenega ob klasičnih vzorcih. Glasen spor med tako razgledanim in z avantgardo tako močno povezanim Julianom Przybošem in celo skupino mladih, spor zaradi »turpizma«, se je vlekel več let. Spremembe na polovici petdesetih let je povzročila tudi dovtetnost za drugačne literarne vzore kot dotlej; poljska književnost, ki je zmeraj stremela k francoskim tradicijam, je sprejela vzore, ki so bili dotlej tuji poljskemu temelju — literarne tradicije angleškega jezikovnega področja. Vse to je povzročilo radikalen prerod jezika in forme, najizraziteje pa so se te spremembe pokazale v poeziji. Sicer pa ni bila prvič v zgodovini poljske kulture poezija v središču avantgardnih sprememb.

Nedolgo zatem je nastopila naslednja skupina mladih pisateljev. »Orientacija Hybrydy« — o njej je beseda — morda ni imela tako jasno izoblikovanega idejno-umetniškega programa, a je zanesljivo postala svojevrstna konstelacija imen, pomembnih za poljsko književnost. Začetek šestdesetih let je prav čas nastopa takih pesnikov, kot so Gasiorowski, Górzanski, Zernicki, Bordowicz, Jerzyna, Wańkiewicz ali Markiewicz. Težko bi govorili o artistični enotnosti te skupine — mogoče zato, ker so bili brez lastnega glasila; a je imelo to svojo dobro stran, »Orientacija« je namreč, zavedajoč se svoje družbene vloge, izdajala na desetine almanahov, prirejala nastope in srečanja, ki so brez dvoma omogočili širši javnosti gledati drugače, bolj zavestno na sodobna vprašanja literature. Nemogoče je navesti vse tendence, smeri in posamezne, suverene umetniške pojave, vendar moram nekako pro domo sua omeniti tok, imenovan »neoklasicizem«, ki ga je v veliki meri navdihovala tradicija sredozemske kulture in so ga tedaj predstavljali Jarosław Marek Rymkiewicz, Jerzy Valeńczak, Jerzy Przybylski in pisec teh besed, kasneje pa so artistična stališča te smeri sprejeli taki pesniki kot Bohdan Zadura ali Bronisław Maj. Kot posebni literarni tok bi lahko omenili tudi nadaljevanje avtentizma — smeri, močno povezane z vaško kulturo, katere predvojni ustvarjalec in teoretik je bil Stanisław Czernik.

Vendar pa v najsplošnejšem pogledu šestdeseta leta niso ponovila zgodovine dvajsetletja med vojnoma, v katerem so prevladovala literarne skupine z lastnim idejno-umetniškim programom, ki so imele na voljo svoje revije in svoja vplivna območja. Ta novejša zgodovina poljske književnosti je namreč zgodovina »posameznih pisateljev«. Ne glede na pripadnost času, določenim skupinam, lahko govorimo predvsem o razvoju pisateljskih individualnosti, ki so očitno vplivale — in vplivajo — na podobo sodobne literature. Taka je vseskozi nesporna vloga Różewicza. Pomembna in vplivna so lingvistična iskanja Tymoteusza Karpowicza. Že davno ni bilo v poljski literaturi tako izvirne individualnosti, kot je Miron Białoszewski. Isto lahko rečemo o takih ustvarjalnih posameznikih, kot so Szymborska, Nowak ali Herbert. A hkrati v tem obdobju ne smemo mimo del pisateljev starejših rodov — neverjetno ustvarjalno aktivnega Juliana Przyboša ali Jaroslava

Iwaskiewiczza — ki se zmeraj preraja in preseneča svoje bralce in kritike z novim glasom, izraženim skoraj v vsaki pesniški zbirki, prozi ali esejistiki. V to zapleteno in raznorodno literarno podobo na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let je zelo glasno stopila generacijska skupina, imenovana »novi val«. Pesniki, prozaiki in kritiki, zbrani najprej okrog krakovskega štirinajstdnevnikarja »Student«, so takoj nastopili z listo očitkov proti poljski literaturi (cikli kritičnih esejev, kasneje pa knjiga Kornhauserja in Zagajewskega »Nepredstavljeni svet«) ter definirali svoje razumevanje vloge in nalog sodobne literature.

Človek — družbeno bitje — so rekli »novovalovci« — globoko zapleten v odvisnosti in nasprotja današnjega sveta, je podvržen nenehnim poskusom manipulacije, neprestano je izpostavljen nevarnosti civilizacije in družbe. Literatura mora »predstaviti svet na novo«, govoriti mora svojemu bralcu, ki je homo socius, v njegovem lastnem jeziku, z govorico radijskega ali časopisnega sporočila. Spremenila se je občutljivost in zavest bralca, ki je hkrati junak literarnega dela, zato se mora literatura, ko zavrača štafazo dosedanjih izkustev, prilagoditi novemu položaju, kajti le tako bo govorila resnico in le tako bo resnično živela. Pri tem je značilno — čeprav običajno za poljsko izkustvo — da se je ta v povzetku opisani program najizraziteje realiziral v poeziji, nato pa v kritiki in publicistiki, najšibkeje v prozi. Vodilni pesniki tega obdobja so bili Jerzy Górczański, Jarosław Markiewicz, ki je debitiral pri »Orientacji Hybrydy«, pa tudi njihov vrstnik Krzysztof Karasek, prej omenjeni Kornhauser in Zagajewski ter cela skupina krakovskih pesnikov s Stanisławom Stabro na čelu.

Živahna dejavnost skupine »Novega vala« se je končala hitro. Še nekaj časa so se pojavljale pesniške zbirke — posmrtniki tega obdobja, pojavile so se še prozne knjige teoretikov, ki so slabo ali le približno uresničevale teoretične zahteve. Še danes se kritiki sklicujejo na skušnje in knjige te skupine. Toda tisti mladi, ki so nastopili kot nasledniki »novovalovcev«, so pristali v opoziciji do njihovih izkušenj, diagnoz in receptov. Bolj ali manj uspešno so uveljavili svojo pravico do prepričanja, da se ravno z njimi začenja nova umetnost.

Literatura ni zgodovina obstajanja literarnih skupin, je preprosto zbirka knjig in intelektualnega gibanja, ki se odvija okrog njih. Toda ali ne morejo gibanja, ki si včasih nadene izrazito »promotorski« odnos, predstavljati ravno ustvarjalne skupine, ki večkrat nastopijo proti dotedanjim literarnim skupinam in hočejo uveljaviti svoj način gledanja na svet? Zato bi rad ob koncu svojega »zgodovinskega uvoda« v tem bežnem opisu sodobne poljske literature omenil še eno skupino, katere delež je težko oceniti, ki pa je s svojimi teoretičnimi nastopi, manifesti, pa tudi z nekaj knjižnimi izdajami zbudila zanimanje in precejšen odziv pri bralcih. Pri tem imam v mislih pred kratkim razpadlo gdansko skupino »Wspólność«, njene parole o polifonični poeziji in »novi zasebnosti«. Njeni glavni predstavniki spadajo med najmlajši rod, zato jih tudi omenjam v tistem delu, v katerem govorim o današnjem dnevu poljske književnosti.

2. Kako se godi mladi sodobni literaturi? Kakšna je njena družbena bit? Kaj spodbuja in kaj zavira njen razvoj?

Gotovo bi veljalo začeti z zelo pomembnim vprašanjem, namreč z razmerami, v kakršnih nastopajo začetniki. Na Poljskem izide na leto okrog 50

knjižnih pesniških prvencev. Skoraj dvakrat toliko je proznih, reportažnih in — redkeje — kritičnih debitov. Sto novih pisateljev, ki vsako leto pridejo na trg — res ni malo. Glavna značilnost dveh velikih založb so ravno knjižni prvenci. Vsaj še pet drugih pa pošilja na knjižni trg zbirke s knjigami začetnikov. Tako je prišlo do paradoksalnega položaja, ko je lažje izdati knjigo kot objaviti delo v pomembnejši osrednji poljski reviji. Štipendijski sistem zajema skoraj polovico literarne mladine. Iz leta v leto se množijo pesniški festivali, zborovanja, simpoziji, natečaji in turneje, podeljuje se na desetine bolj ali manj pomembnih nagrad. Založbe, časopisi in mladinske organizacije prireajo seminarje za mlade avtorje. Izhajajo knjižne publikacije, ki jih finančno podpirajo kulturne skupnosti, sindikati, kulturni domovi in delovne organizacije. Na literarno področje prihajajo novi rodovi mladih ljudi — široko razgledanih, načitanih, občutljivih, skrbno pripravljenih za pisanje. Kljub temu pa nenehno zorno odmeva pritoževanje čez mlado literaturo. Spisek očitkov se ni spremenil že več let: da preplitko zajema iz družbene resničnosti, da se pogosto ukvarja z vprašanji družbenega obrobja, pregloboko verjame v lastne — iz sebe izvirajoče — vire navdiha. Nastopajočemu rodu očitajo, da se prehitro predaja procesu profesionalizacije, zaradi česar ne pridejo do resničnih življenjskih izkušenj, ki bi se potem obrestovale v literaturi.

Ta seznam očitkov — lahko bi jih še naštevali — pogosto temelji na navadnih nespornostih, včasih pa na — resničnih pomanjkljivostih mlade literature.

Sistem skrbstva mladim pisateljem pogosto zagotovi varnost — to drži. Vendar pa je hkrati zelo nedosleden, saj mlade, potem, ko jim zagotovi pogoje za življenje, pogosto pusti na najtežji in najodločilnejši stopnji — na delu poti med prvo in drugo knjigo. Pri tem pa kritiki in založniki — ali vsaj del teh — pričakujejo od mladih pisateljev taka dela, ki bi izhajala naravnost iz tradicije 19. stoletja. Torej realistične romane s tradicionalno fabulo, z galerijo izrazitih likov, z dramatičnim potekom in poanto ... Ko govorimo o premajhni družbeni angažiranosti mladih pisateljev, o tem, da redko natenčajajo to najpomembnejšo problematiko — hkrati pozabljamo, da jim je sistem budnega nadzorstva odvzel možnosti za pridobivanje avtentičnih izkušenj. Več let je najmočnejša smer v poljski prozi t. im. vaški tok. Toda ustvarjajo ga ljudje z avtentično biografijo, tisti, ki se niso izkoreninili niti potem, ko so se naselili v velikem mestu, niso pretrgali močnih vezi, ki jih vežejo z rodnim krajem. »Mestni pisatelji« — v glavnem ravno mladi — brez resnih življenjskih izkušenj bodo po sili razmer pisali dela »okolja«, romane »s ključem«, ali pa se poglobljali v okolje družbenega obrobja. Smer t. im. »črne proze« je preveč privlačna za domišljijo, da ne bi mogla proizvajati posnemovalcev in epigonov. Poezija, ki izgublja zaupanje v svojo vplivno moč in ne doživlja odziva pri bralcih (majhne naklade pesniških zbirk), skuša z intimnim nagovorom priti do ožjih krogov sprejemalcev, jim govoriti čustveno in zasebno. Nenavadna stvar: prvič po zdavnaj pozabljenih časih poezija noče minirati javnosti, ne prizadeva si rušiti tradicije in prese-nečati z novostmi. Verjetno bi lahko rekli, da se je odpovedala enačenju »mlada — pomeni nova«. Govoriti želi v splošno razumljivem jeziku, zbuja intimna doživetja, z javnostjo skuša koketirati in se ji prikupiti. Medtem pa se je mlada proza bralcem zamerila: noče jim pripovedovati zgodb, raje

vpliva nanje z jezikom magnetofonskega zapisa, s fotografsko registracijo dogajanj in dejstev.

In še en paradoks. Mlada kritika je skoraj v celoti obvladala literarne revije. »Starejši« so se poglobili v teorijo in literarno zgodovino in redko povedo kaj o aktualnih temah. Kljub temu pa lahko prav oni in edino oni uveljavijo v javnosti nove pojave in imena. Zdi se, da mlada kritika ne verjame v lastne moči, v lastno ustvarjalno silo, ne spremlja svojih vrstnikov in le redko najde z njimi skupen jezik . . . Morda spet prav zaradi tega, ker se ne zna uveljaviti. Zaposlena je z registriranjem vsakdanjih in splošnih pojavov, zato se redko odloči za širše hipoteze in poglobljene analize. Mlada literatura torej prihaja med bralce z odpori. Vendar pa prihaja — neopazno, a sistematično. In prepričan sem, da je kljub negodovanjem vsaka pot enako dobra.

3. Položaj, v kakršnem je poezija danes, se bistveno razlikuje od nje-nega položaja v šestdesetih ali na začetku sedemdesetih let. Tako je zaradi različnih vzrokov. Zdi se, da lahko ravno v literaturi najbolj opazujemo proces policentralizacije kulture. Precej nepričakovano nastajajo močna središča tam, kjer je bila doslej ledina. Ta proces ne prija nastajanju prevladujočih tokov in smeri. Tudi se več ne pojavljajo pesniški programi in manifesti — nadomeščajo jih preprosto pesniške zbirke, poezija sama. Sklepamo lahko, da je to svojevrstna reakcija na številne programe, ki so nastajali v prejšnjih obdobjih.

Eden od pomembnejših pojavov v sodobni poeziji mladih je tok, ki ga predstavlja skupina krakovskih pesnikov in je uspešno nadaljevanje določene avtentične smeri poljske kulture. Ti pesniki so uvedli v poezijo prepričanje o resnični vrednosti bivanja, oprtega na tradicionalne vrednote: iskrenost, gostoljubnost, dobroto, navezanost na lasten rod. V toplih, včasih idiličnih podobah življenja na provinci ne razbijajo stereotipov, prej poudarjajo njihovo trajnost v sedanjem družbenem ustroju. Ne umikajo se pred preprostostjo, ki se brani z ironijo, govorijo v vsakdanjem, pogovornem jeziku. Ta poetika je značilna za Józefa Barana, avtorja 4 pesniških zbirk, Adama Ziemanina ter nekaj mlajših Jerzyja Gizella in Andrzeja Warzecha.

Svojevrstna protiutež temu toku je ustvarjanje gdanskih pesnikov, ki se pogosto ukvarjajo tudi s teorijo pesniškega jezika ter — v določenem smislu — s »programiranjem poezije«; Władisław Zawistowski, Zbigniew Joachimiak, Anna Czekanowicz, do neke mere tudi Stanisław Esden-Tempski, Waldemar Ziemiński in Aleksander Jurewicz pišejo poezijo, ki zbuja več nasprotij: prednost dajejo liriki »nove zasebnosti«, subjektivni liriki, ki včasih navezuje na simbolizem.

Skupine obstajajo kratek čas. Pesniki, ki jih zaradi lažje obravnave združujemo v določene konstelacije, delujejo pravzaprav osamljeni in so neodvisni ne le od mode in stilov, ampak tudi od vzajemnih vplivov. Vsekakor lahko to trdimo za delo vrocłavske pesnice Urszule Benko in Anne Janko (ta petindvajsetletna avtorica je izdala že 3 knjige). Isto velja za poezijo Mire Kuś, Tomasza Jastruna (sina slavnega pesnika) ali za Czesława M. Szczepaniaka, najbolj osamljenega v svojem boleznem, strastnem ustvarjanju.

Posamezne pisce moramo obravnavati tako zaradi odsotnosti skupnih doživetij tega rodu. Ali je to slabo ali dobro? Gotovo bo — kot sicer zmeraj

— pokazal čas. Vendar pa naj bo tako ali drugače, na Poljskem že nekaj let ni bilo tako številnih valov literarnih nastopov, na tako visoki ravni.

Največja pozornost kritike velja mladi prozi. V kritičnih stališčih — kakor je bilo zgoraj rečeno — je več nedoslednosti, ki so posledica tega, da literaturi pripisujejo tak položaj v odnosu do drugih panog umetnosti, kakršnega je imela v 19. stoletju. V dobi množične kulture je literatura — enako tudi proza — postala elitarna zabava in se morda zato ne more realizirati ob vzorih iz preteklega stoletja. Kritiki-zagovorniki mlade proze pa izjavljajo, da se v njej dogaja umetniški razvoj. Posebno pozornost torej posvečajo formalnim iskanjem in zahtevajo novatorske tehnične rešitve. Mladi avtorji pristajajo na take zahteve, a jih obravnavajo individualno in zato je rezultate težko sistematizirati, čeprav seveda zbuja občutek raznorodnosti in bujnosti. Ta občutek poglobljajo poskusi čiste kreacije vzporedno s poskusi reporterskega zapisa resničnosti. Jezikovne stilizacije, ki pogosto pričajo o zavestni literarnosti ob poskusih oddaljevanja od literarnega jezika. Črpanje vzorov iz tradicije — celo stilističnih — poleg uporabljanja jezika zunaj uradne kulture.

V poljski mladi prozi sedemdesetih let bi verjetno lahko razlikovali tri glavne tokove. Prvi — tok realistične proze, ki pa uporablja vse nove oblikovno-jezikovne rešitve. Drugi je usmerjen v opis resničnosti skozi jezikovno označenost. Tretji se specializira v ustvarjanju fiktivnih svetov, v psihološki analizi posameznika in njegovih posebnosti.

V realistični prozi velja omeniti Michała Jagiełła, avtorja novel in romanov, ki se je v »Hotelu kategorije Lux« lotil ambicioznega poskusa obnove političnega romana, postavljenega v sodobno poljsko resničnost. Anna Bojarska skuša v romanu »Lak« pretresti drame človeških položajev. Gabriela Górska, ki je prepričana, da so prehitro kompromitirali »produkcijski roman«, načenen v svojih romanih prav to tematiko in jo uspešno povezuje z vprašanji družbenega napredovanja mladega človeka, prihajajočega z vasi. Omeniti je treba tudi pripovedi Marka Harnyja, Romana Lisa (oba živita daleč od velikih središč) ter prozo pripovednika začetnika Jana Rybowicza. Drug odtonek tega toka predstavlja proza, ki se zanima za eksotiko življenja iz družbenega dna, tatov, lumpov, ljudi brez določenega mesta v družbi. Največ popularnosti uživajo knjige Andrzeja Pastuszka, vendar ta tok nima veliko predstavnikov.

Nekateri kritiki menijo, da nastaja najpomembnejša proza v krogu tistih piscev, ki jih zanimajo možnosti jezika. Kakor paralizirani od anonimnosti življenja v velikih mestnih središčih vidijo ti pisatelji svoja literarna sredstva kot mehanizem za zapisovanje dogodkov, večkrat obupno preprostih in vsakdanjih. Po njihovi misli izraža jezik najpopolneje smisel sveta, kajti ravno skozi ta »medij« govori resničnost.

Ryszard Schubert poskuša v svojih knjigah (»Trentra tre« in »Gospodična Lilianka«) zvesto posneti jezik in zavest primitivnih ljudi. Podobno je v najglasnejšem romanu-prvencu preteklega leta, »Baladi o Januszk«, katerega avtor Sławomir Łubiński skuša rekonstruirati zavest preproste ženske, iz te rekonstrukcije pa prevratniško izhajajo mnogo splošnejše sodbe — določene družbene in običajske diagnoze. Romani Józefa Łozińskiego (»Paroksizem« in »Pankrator«) razširjajo krog zanimanj tega toka proze — poskušajo določiti družbeni in kulturni položaj tipičnih predstavnikov mlade generacije, oceniti avtentičnost subjektivnih vzrokov tega rodu.

V toku, ki bi ga lahko imenovali oniričen, moramo omeniti ime Marka Sołtyska, zelo plodovitega pisatelja, ki v svojih knjigah zavrača realen svet in ustvarja groteskne in fantastične svetove. V to smer se uvršča tudi delo Zbigniewa W. Fronczka (»Tam, od koder vlaki odhajajo, ali pa sploh«), vendar z zadržkom, da njegova proza pogosteje črpa izvore iz sodobnih običajev, ki jih abstrahira in privede do absurdnih položajev. Donat Kirsch v »Pismih croatoan« poskuša rekonstruirati minuli čas, doživlja pustolovsko odpravo k izvorom lastne osebnosti. V romanu Anatola Ulmana »Cigi de Montebazon« se srečamo z zanimivim poskusom abstrahiranja dejstev zadnje vojne, opazovane z očmi mladega fanta.

To je seveda le nekaj vprašanj, ki vznemirjajo sodobno mlado poljsko literaturo in le nekaj deset imen, ki so zanjo značilna, hkrati pa obetajoča. Preveril jih bo čas. Doslej vse kaže, da jih bo čas potrdil.

4. Pri formuliranju teh skrčenih sodb o mladi poljski literaturi se zavedam poenostavitve in prezgodnjega preroštva. Vendar pa kaže, da nova porečja bogatijo širok tok sodobne poljske književnosti z vrednotami, ki jih doslej ni bilo čutiti. Iz množice stališč, usmeritev in tokov zmeraj izhajajo pozitivni umetniški rezultati.

Józef Baran

PADA PRVI SNEG pada prvi sneg
 in k nebu se vzpenja
 tiha glasba otroštva
 mislim na prve stvari
 ki so že za mano
 o doživetjih čistih kot vir
 ki se ne bodo ponovila
 rad bi se spomnil
 njihovega sočnega okusa in vonja
 pada prvi sneg
 stojim pri oknu
 in se staram

SILVESTRSKA NOČ stal sem pred koledarjem starega leta
 1979 in videl sem očiščene naoknice dni
 ki so se odpirale in udarjale v temo
 pravkar so se umaknili stanovalci od zadnjega okna
 pogasili so luči
 počil je šampanjec